

Неповнолітні – суб'єкти

адміністративної відповідальності: теоретико-правовий аналіз

Є. Ю. Колосовський

здобувач кафедри управління, адміністративного процесу та адміністративної відповідальності Національного університету державної податкової служби України

У статті розглядаються спеціальні суб'єкти адміністративної відповідальності – неповнолітні, здійснюється аналіз їхніх характерних ознак, подається авторське визначення поняття «адміністративна відповідальність неповнолітніх».

Ключові слова: неповнолітні, адміністративна відповідальність, правопорушення, осудність.

В статье рассматриваются специальные субъекты административной ответственности – несовершеннолетние, осуществляется анализ их характерных признаков, подается авторское определение понятия «административная ответственность несовершеннолетних».

Ключевые слова: несовершеннолетние, административная ответственность, правонарушения, вменяемость.

The article deals with subjects of special administration – juveniles, the analysis of their characteristic features, is copyright the term «administrative responsibility of minors».

Keywords: juvenile, administrative responsibility, offense, sanity.

Права та свобода людини і громадянина та їх вільний розвиток визначається найвищою цінністю не тільки Україною, а й світовою спільнотою. На це чітко вказує Конституція України, де в ст. 3 зазначається, що держава відповідальна за свою діяльність перед людиною, а утвердження та забезпечення прав і свобод є її головним обов'язком [1]. У той же час, нестабільна соціально-економічна та політична ситуація, яка останнім часом спостерігається в країні, найболючіше «б'є» по найбільш вразливих верствах населення країни, до яких відносяться й неповнолітні. Вони є окремою категорією соціуму, що викликає особливу занепокоєність у зв'язку з відсутністю в них досвіду та чітко визначених орієнтирів на майбутнє життя. Як результат, саме неповнолітні досить часто стають суб'єктами вчинення протиправних дій, що не може не турбувати.

Питання адміністративної відповідальності неповнолітніх завжди привертало інтерес науковців. Його вивченням займалися такі вчені, як: О. Б. Андреева, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, І. П. Голосніченко, О. В. Горбач, Є. В. Додін, В. К. Колпаков, Я. М. Квітка, М. П. Леґецький, С. Г. Паволоцька, О. Ю. Синявська та ін. Проте євроінтеграційні процеси, до яких останнім часом активно долучилась Україна, вимагають насамперед модернізації чинної нормативно-правової бази та її адаптації до вимог законодавства Європейського Союзу. Але правове становище неповнолітніх у нашій країні залишається складним і потребує особливої уваги й конкретних дій з боку держави для вирішення наявних проблем. Це, на нашу думку, й обумовлює актуальність дослідження обраної теми.

Основною метою статті є аналіз теоретичних засад адміністративної відповідальності неповнолітніх, визначення її відповідних особливостей та характерних ознак.

Суб'єктом адміністративної відповідальності, за визначенням М. М. Марченка, «є фізичні та юридичні особи, які мають здатність та можливість нести юридичну відповідальність за свої протиправні діяння [2, 585] (тобто вони є деліктоздатними). У свою чергу, ми зосередимо увагу на дослідженні питань відповідальності фізичних осіб, а саме неповнолітніх осіб, які також є суб'єктами адміністративної відповідальності.

Суб'єктами правовідносин є конкретні учасники останніх, між якими виникають відповідні зв'язки (суспільні відносини), урегульовані нормами права. Вони потенційно, а не реально, вступають у суспільні відносини, реалізують свої суб'єктивні й виконують юридичні обов'язки [3, 25].

Обов'язковою умовою вступу певних суб'єктів у конкретні адміністративно-правові відносини є наявність в останніх трьох невід'ємних елементів: адміністративної правоздатності, адміністративної дієздатності та адміністративної деліктоздатності. Адміністративна правоздатність становить закріплену нормами права здатність вступати в адміністративно-правові відносини і є основою адміністративної дієздатності. Адміністративну дієздатність, у свою чергу, визначають як здатність нести й виконувати покладені адміністративно-правові обов'язки, набувати своїми діями прав та обов'язків, передбачених нормами адміністративного права; здатність своїми діями набувати права; здатність своїми діями набувати суб'єктивних прав і виконувати юридичні обов'язки у сфері публічного управління; визнана здатність своїми діями здійснювати, набувати права й виконувати покладені обов'язки адміністративного характеру тощо [4].

Важливе значення для об'єктивної характеристики суб'єкта адміністративної відповідальності має також поняття «деліктоздатність особи». Це особлива юридична властивість або стан суб'єкта, який

включає здатність (спроможність) прийняти на себе відповідальність за вчинений адміністративний проступок. Як зазначає Л. В. Коваль, «до загальних умов деліктоздатності належить досягнення визначеного законом віку, наявність у протиправних діях вини, стан осудності та карності, усвідомленість про чинне законодавство. До спеціальних: посадове становище суб'єкта відповідальності, громадянство, відсутність права на екстериторіальність» [5]. Проте самотійність деліктоздатності як окремого структурного елемента адміністративної правосуб'єктності деякі вчені (С. С. Алексєєв, А. П. Ключніченко) ставлять під сумнів. Так, С. С. Алексєєв, зазначає, що стосовно більшості суб'єктів права немає потреби спеціально виділяти деліктоздатність. На його думку, деліктоздатність є, по суті, одним із аспектів правосуб'єктності (а точніше – дієздатності), яка виражає можливість самотійного виконання юридичних обов'язків [6]. Ми ж вважаємо деліктоздатність невід'ємним елементом адміністративної правосуб'єктності осіб, оскільки у випадку відсутності в особи на момент вчинення адміністративного правопорушення певних її ознак (наприклад, досягнення особою визначеного законом віку) притягнути її до відповідальності неможливо.

Характеризуючи неповнолітнього як суб'єкта адміністративного правопорушення, слід зазначити, що до його загальних ознак відносяться вік, з якого особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності (він визначається у ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)), та осудність (незважаючи на те, що у ст. 20 КУпАП визначаються поняття неосудності особи, для нас першочерговим є дослідження питання осудності неповнолітнього з метою визначення його суб'єктом адміністративного правопорушення).

Саме за допомогою вищезазначених ознак можна, на нашу думку, надати найбільш повну характеристику неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності.

Згідно зі статтею 12 КУпАП, суб'єктом адміністративного проступку визначаються особи, які на момент його вчинення досягли 16-річного віку. Законодавець, установивши засади юридичної відповідальності неповнолітніх, керувався тим фактом, що особи, яким виповнилось 16 років, уже здатні усвідомлювати суспільну шкідливість своїх дій та нести за них відповідальність [7, 26].

Слід погодитись із Ю. І. Ковальчуком, який стверджує: «законодавець базується на тому, що з досягненням неповнолітнім зазначеного віку у нього завершився окремий етап психічного і соціального розвитку, перехід від якого вже дає підстави вважати, що в повсякденних умовах він здатен усвідомлювати суспільну значимість своїх проступків, керувати своїми діями і, відповідно, нести адміністративну відповідальність (розуміти суть і мету застосованих до нього позбавлень, які закладені у санкції адміністративно-правової норми)» [8, 15].

Серед науковців питання про вік, з якого повинна наступати адміністративна відповідальність, є дискусійним та вкрай суперечливим і до сьогодні. Як приклад, у свій час З. П. Морозова пропонувала за порушення правил громадського порядку, злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, порушення правил охорони природи та деякі інші правопорушення встановити адміністративну відповідальність з 14 років, а загальний вік для настання адміністративної відповідальності встановити на позначці 16 років [9, 13]. Я. М. Шевченко також пропонує встановити вік адміністративної відповідальності для неповнолітніх з 14 років, акцентуючи при цьо-

му увагу на загальному психофізіологічному та соціальному рівні розвитку неповнолітніх і співвідношенні з нормами кримінального права, за якими відповідальність настає з 14 років [10, 171]. О. В. Горбач обґрунтовує доцільність визначення суб'єктом адміністративної відповідальності особи, якій на момент вчинення адміністративного проступку виповнилося 14 років, та пропонує визначити протиправні діяння підлітків віком від 14 до 16 років, що заподіюють шкоду правопорядку, як особливий різновид протиправних, антисуспільних діянь, які за своїми ознаками збігаються з адміністративними проступками, і встановити за них самостійну відповідальність даної категорії осіб, законодавчо визначивши ті негативні наслідки, які повинні зазнати підлітки за свою неправомірну поведінку [11, 67]. І Ю. І. Ковальчук теж доводить небезпідставність твердження щодо питання зниження віку, з якого неповнолітні можуть нести адміністративну відповідальність. Він указує, що неповнолітні з 14 років повинні нести адміністративну відповідальність, через те, що правопорушення, які ними вчиняються, характеризуються підвищеним ступенем суспільної шкоди та їх поширеністю в підлітковому середовищі [12, 113]. Погоджуємось з цими вченими-адміністративістами в питанні зниження віку адміністративної відповідальності для неповнолітніх до 14 років, проте вважаємо, що у віці від 14 до 16 років неповнолітні повинні відповідати лише за чітко визначені законодавцем адміністративні правопорушення, які можуть мати високий ступінь суспільної небезпеки.

Велике значення під час розгляду адміністративних справ щодо неповнолітніх відіграє саме вік останнього. Суд зобов'язаний з'ясувати вік неповнолітньої особи, що притягується до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення. Як правило, це робить-

ся на підставі документів, що засвідчують особу правопорушника: свідоцтва про народження, паспорта та ін. Проте, у випадку, якщо в неповнолітнього відсутні будь-які документи, що засвідчують його особу, та отримати їх жодним чином неможливо, суд зобов'язаний призначити судово-медичну експертизу для визначення віку неповнолітнього відповідно до ст. 273 КУпАП. Це необхідно для того, щоб вирішити питання, чи є неповнолітній суб'єктом адміністративного правопорушення.

Згідно з вимогами чинного законодавства, за загальним правилом, до неповнолітніх осіб віком від 16 до 18 років застосовуються лише певні заходи впливу, які передбачені ст. ст. 13 та 24-1 КУпАП. Лише в разі вчинення цими особами правопорушень, передбачених ст. ст. 44, 51, 121-127, ч. ч. 1, 2, 3 ст. 130, ст. 139, ч. 2 ст. 156, ст. ст. 173, 174, 185, 190-195 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Крім того, з урахуванням вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, що вчинили правопорушення, передбачене ст. 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП. Також слід відзначити, що законодавець надає неповнолітнім певні «привілеї» у питаннях притягнення їх до відповідальності та застосування щодо них адміністративних стягнень. Так, згідно з положеннями ст. 34 КУпАП вчинення правопорушення неповнолітнім є пом'якшувальною обставиною, а ст. 32 КУпАП, вказує на те, що адміністративний арешт як вид адміністративного стягнення не може бути застосований до певної категорії осіб, у тому числі й до неповнолітніх.

Переходячи до розгляду осудності як загальної ознаки суб'єкта адміністративного правопорушення, слід зазначити, що осудність – це психічний стан людини, який передбачає, що під час вчинення злочину людина може усвідомлювати свої дії

(бездіяльність) та керувати ними. У свою чергу, положення ст. 20 КУпАП визначає, що не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. Цю думку також підтримують учені.

Відомий російський науковець М. С. Малєїн зазначає, що «не може визнаватися діянням в юридичному сенсі, а значить і бути правопорушенням «поведінка» в стані неосудності, недієздатності та у всіх інших випадках мимовільної «моторної» активності, неконтрольованих свідомістю і волею людини. Без свідомості і волі немає діяння ні протиправного, ні правомірного. Це положення ні в кого не викликає сумнівів щодо неосудних, недієздатних (душевнохворих, малолітніх), що можуть «нерозумно» заподіяти шкоду. Заподіяння цими особами шкоди не вважається протиправним чи об'єктивно протиправним саме за суб'єктивною ознакою» [13, 8].

Осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта адміністративного правопорушення. Між осудністю й виною є тісний взаємозв'язок. Осудність – ознака складу адміністративного правопорушення, що характеризує його суб'єкт; вина – ознака складу, який характеризує суб'єктивну сторону. Осудність, як і вина, характеризується певними ознаками: інтелектуальними та вольовими. Вольова ознака юридичного критерію неосудності – нездатність особи під час вчинення адміністративного правопорушення керувати своїми діями (бездіяльність) – означає нездатність людини діяти зі своєї волі, відповідно до своїх уявлень, переконань, нездатність утриматися від імпульсивних, мимовільних та інших подібних діянь. Інтелектуальна ознака юридичного критерію

неосудності означає нездатність особи під час адміністративного правопорушення усвідомлювати фактичний характер та суспільну шкідливість вчинюваних діянь (бездіяльності) та їх наслідків. Неосудність також є обставиною, яка виключає адміністративну відповідальність (ст. 17 КУпАП), оскільки, як уже зазначалося вище, саме осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта адміністративного правопорушення. Особа не визнається неосудною, якщо вчинила правопорушення у стані сп'яніння (п. 6 ст. 35 КУпАП). Навпаки, вчинення особою адміністративного правопорушення у стані сп'яніння є однією з обставин, що обтяжують відповідальність за його вчинення.

Законодавець, визначивши особу, яка досягла 16 років, суб'єктом адміністративного правопорушення брав до уваги той факт, що при досягненні молодими людьми 16-річного віку вони вже здатні повною мірою усвідомлювати, що є адміністративним правопорушенням, його протиправну сутність, розуміти неприпустимість його вчинення і, як наслідок, нести за нього особисту відповідальність.

Безумовно, чинний КУпАП має суттєві недоліки щодо вирішення питання визначення стану осудності неповнолітнього (чи усвідомлював він характер своїх протиправних дій або чи міг його усвідомлювати) у момент вчинення ним адміністративного правопорушення. Чинне законодавство ніяким чином не передбачає можливості призначення судово-психіатричної експертизи для з'ясування психічного стану неповнолітнього під час вчинення ним адміністративного правопорушення. Також не регламентована можливість отримання даних та відомостей про стан його здоров'я і наявні психічні захворювання.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р., передбачається можливість її проведення відносно матеріальних об'єктів, явищ і про-

цесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства. Проаналізувавши положення цієї статті, можемо зробити висновок, що судова експертиза призначається лише з наявних кримінальних справ. Питання проведення аналогічних експертиз в адміністративному судочинстві цим Законом не передбачається. Ми вважаємо, що до діючого КУпАП мають бути внесені зміни щодо питання призначення судово-психіатричних експертиз та процедури їх проведення в адміністративному судочинстві для визначення стану осудності особи під час вчинення нею адміністративного правопорушення. Суд, у свою чергу, буде вирішувати питання визнання осудності особи, що вчинила адміністративне правопорушення.

Цікавим, на наш погляд, і доволі важливим є питання деліктоздатності неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності. Так, однією із особливостей є її обмеженість, що доведено А. П. Ключніченком [14, 22]. На наш погляд, деліктоздатність неповнолітнього знаходиться в прямій залежності від віку неповнолітнього та його осудності. Так, у віці від 16 до 18 років до неповнолітніх, як уже згадувалось, за загальним правилом можуть бути застосовані певні, чітко визначені заходи впливу, тобто їх призначення має на меті саме виховний та профілактичний характер, а не прагнення суворого покарання (КУпАП встановлено, що лише за вчинення окремих правопорушень неповнолітні підлягають відповідальності на загальних підставах). Неповнолітні ж віком до 16 років взагалі не володіють деліктоздатністю та не можуть бути суб'єктами адміністративного правопорушення. У питанні стану осудності як однієї із загальних умов деліктоздатності слід зазначити наступне: якщо особа вчинила адміністративне правопорушення у стані неосудності, вона звільняється від адміністратив-

ної відповідальності і таким чином не несе жодної відповідальності за свої діяння. Із цього можемо зробити висновок, що неповнолітні особи, які вчинили адміністративні правопорушення у стані неосудності та не могли усвідомлювати характер своїх дій, не можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності. Отже, осудність – це обов'язковий елемент деліктоздатності.

Проаналізувавши вищезазначене, пропонуємо визначити поняття «адміністративна відповідальність неповнолітніх» як відносини між відповідними органами виконавчої і судової влади та особами у віці від 16 до 18 років, що виникають за наявності фактів вчинення останніми порушень адміністративного законодавства України та полягають у застосуванні до них заходів впливу, а в деяких випадках адміністративних стягнень, які повинні обов'язково бути виконаними правопорушниками.

Отже, можемо зробити висновок, що неповнолітні як суб'єкти адміністративної відповідальності мають такі ознаки:

- 1) є спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності;
- 2) чинним законодавством установлений особливий порядок притягнення їх до адміністративної відповідальності;
- 3) не є суб'єктами деяких адміністративних правопорушень;
- 4) вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує їх відповідальність;
- 5) до неповнолітніх не може бути застосований адміністративний арешт;
- 6) адміністративна відповідальність неповнолітніх осіб носить тільки судовий характер; справи про адміністративне правопорушення, що ними вчинені, розглядає тільки суд;
- 7) у більшості випадків до неповнолітніх застосовуються заходи впливу, які мають на меті виховний та профілактичний характер;

8) деліктоздатність неповнолітніх має обмежений характер;

9) притягуються на загальних підставах до адміністративної відповідальності лише в спеціально передбачених законодавством випадках;

10) неповнолітні особи, які не досягли 16-річного віку на момент вчинення ними адміністративного правопорушення, не є суб'єктами адміністративної відповідальності та не можуть бути до неї притягнуті;

11) у разі вчинення особою у віці від 14 до 16 років діяння, відповідальність за яке передбачена нормами КУАП, суб'єктами адміністративної відповідальності визнаються її батьки або особи, що їх замінують.

Отже, неповнолітні, як суб'єкти адміністративної відповідальності мають певні, притаманні лише їм ознаки. Законодавець, на наш погляд, повинен приділити набагато більше уваги питанню правового стану неповнолітніх і захисту їхніх прав та свобод шляхом внесення відповідних змін до існуючих нормативно-правових актів у сфері адміністративного законодавства або прийняти нові. Цілком логічним у вирішенні цієї проблеми є вивчення та аналіз зарубіжного досвіду нормативної регламентації відповідальності неповнолітніх за вчинення ними адміністративних правопорушень.

Список використаної літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Общая теория государства и права: Академический курс / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т. 2. – 585 с.
3. *Галаван З. С.* Особливості правового регулювання праці слідчих ОВС як суб'єктів трудового права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Галаван Зиновій Степанович – Х., 2009. – С. 25.
4. Адміністративне право України: [навч. посіб.] / Стеценко С. Г. – К.: Атіка, 2008. – 624 с.
5. *Коваль Л. В.* Административно-деликтные отношения – К.: Вища школа, 1979 – 230 с.
6. *Алексеев С. С.* Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. Т.1/ С. С. Алексеев. – Свердловск: Изд-во Свердлов. ун-та, 1972. – 396 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар /Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. – Вид. третє. – К.: Алерта; КНТ; ЦУА, 2010. – С. 26.
8. *Ковальчук Ю. І.* Неповнолітні як суб'єкти адміністративної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ Ковальчук Юрій Іванович. – К., 2007. – С.15.
9. *Морозова З. П.* Административная ответственность несовершеннолетних и их родителей по советскому праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / З. П. Морозова – М., 1972. – С.13.
10. *Шевченко Я. Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. – К.: Наукова думка, 1976 – С. 171.
11. *Горбач О. В.* Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінують: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ Горбач Оксана Володимирівна. – К., 2006. – С. 43.
12. *Ковальчук Ю.* Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх/ Юрій Ковальчук // Право України. – 2003. – №6. – С. 113.
13. *Малеин Н. С.* Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М.: Юридична литература, 1985. – С. 14.
14. *Клюшниченко А. П.* Административная и общественная ответственность несовершеннолетних. – Учеб. пособ. – К.: НИ и РИО КВШ МВД им. Ф. Э. Дзержинского, 1980. – С. 22.